

Uue põlvkonna võõrsõnade leksikon¹

Tiina Paet

Eesti Keele Instituudi vanemkeelekorraldaja

Ajaloost ja saamisloost

Eestis on võõrsõnade leksikoni (edaspidi ka: VL) traditsioon vaid mõnevõrra lühem kui õigekeelsussõnaraamatu (1. trükk 1918) traditsioon, ulatudes 1930. aastatesse. Päris esimene „Võõrsõnade leksikon” ilmus 1930–1931 **Herbert Haljaspõllult** vihikutena ja sisaldas 18 000 märksõna ning sententsikogu (6000 märksõna).

Et Teise maailmasõja järel olid Eesti Vabariigi aegsed teatmeteosed keelatud, oli vajadus uue võõrsõnastiku järele suur. 1961. a ilmus **Richard Kleisi, Johannes Silveti ja Eduard Väari** „Võõrsõnade leksikon”. Kahjuks pole täpselt teada, kui palju autorid ennesõjaaegseid võõrsõnastikke oma töös kasutasid, ent lähemal vaatlusel paistab seal Haljaspõllu materjal siiski selgelt ära.

Pärast Silveti (1895–1979) ja Kleisi (1896–1982) surma jäi „Võõrsõnade leksikoni” toimetajaks **Eduard Väari** (1926–2005). „Võõrsõnade leksikonist” ilmus kirjastuses Valgus järjest mitu trükki. Seitsmes trükk ilmus aastal 2006, Väari, Kleisi ja Silveti klassikalise leksikoni täiendusena kirjastuse toimetajate poolt. Autoritena on märgitud kõik kolm keeleteadlast.

Kuigi Eestis puuduvad sõnaraamatute kohta põhjalikud retseptiooniuringud, on usutavasti „Võõrsõnade leksikon” õigekeelsussõnaraamatu ja seletussõnaraamatu kõrval üks kasutatavamaid ükskeelseid sõnastikke.

Kuus aastat on uustrüki ilmutamiseks mõistlik ja tavapärane aeg, nõnda andsidki 2012. aasta detsembris Eesti Keele Instituut ja kirjastus Valgus koostöös välja kaheksanda trüki Eduard Väari, Richard Kleisi ja Johannes Silveti „Võõrsõnade leksikonist”. Seekordse trüki toimetasid põhjalikult, täiendasid ja uuendasid nelja aasta jooksul Eesti Keele Instituudi keelekorraldajad **Tuuli Rehema, Argo Mund ja Tiina Paet**, samuti arvutilingvist **Ülle Viks**, leksikograaf **Katrin Kuusik** ning etümoloog **Kaspar Kolk**.

Töö aluseks oli „Võõrsõnade leksikoni” 7. trüki materjal, mille kirjastus Valgus Eesti Keele Instituudile üle andis.

Valminud leksikon sisaldab ligi 40 000 märksõna, 1000 allmärksõna, ligi 30 000 märksõnal on antud morfoloogia ja 3000 märksõnal hääldus. Olulisim uuendus võrreldes varasemate trükkidega on morfoloogilise info esitus: teosest leiab ligi 30 000 sõna käänamise-pööramise ning muuttüübistiku. Varasemad „Võõrsõnade leksikonid“ on olnud kirjeldavad sõnaraamatud, ent kaheksas trükk on saanud noolviidete ja morfoloogia lisamisega ka keelesoovitusliku aspekti.

¹ Artikkel toetub autori ettekannetele Jonas Jablonskise konverentsil Vilniuses 2010 ja Peterburi keelepäeval 2012 ning „Võõrsõnade leksikoni“ 8. trüki eessõnale.

Muudatustest 8. trükis

Märksõnad

VL 2012 ei esita märksõnadena enam paljusid vanu laensõnu, nagu *kuningas, kunst, masin, paber, papp, park, piht, pihtima, pipar, pirn, plaat, post, vaas, tort* jts. Kuivõrd nende sõnade varasem võõrsõnade leksikonis kajastamise põhjus oli etümoloogia näitamise soov, siis pärast Eesti Keele Instituudi etümoloogiasõnastiku² ilmumist pole nende leksikonis esitamine enam kuigivõrd põhjendatud, ka ei otsiks kasutaja ilmselt selliste tajutava võõrapärasuseta sõnade kohta infot võõrsõnade leksikonist. Üks VLi märksõnavaliku kriteeriume ongi esinemus Eesti Keele Instituudi uues etümoloogiasõnastikus. Mõnel juhul on siiski VLi süstemaatilise huvides laensõnu sisse jäänud, nt sarja või süsteemi kuuluvad märksõnad, nagu *rubla, arssin*. Võrreldes eelmise trükiga on välja jäetud ka osa liitsõnu, eelkõige need, mille mõlemad osad on omaette märksõnana olemas, nt *elektrimootor, elektrijuht, veterinaarmeditsiin, telefoniaparaat*. Esitada on püütud eeskätt liitsõnu, mille tähendus ei selgu osiste tähenduse põhjal ja mis on liitmisel saanud uue tähenduse, nt märksõna *polaarfront*, sest kuigi nii *polaar-* kui ka *front* on sõnastikus sees, on liitsõnal siiski omaette tähendus meteoroloogiateterminina.

Välja on jäetud osa vananenud sisuga termineid, enamik allesjäänutest on saanud märgendi VAN. Ka on välja jäetud võõrkeelseid sõnu ja väljendeid, millel pole termini- ega kinnisväljendi väärtust ja mille koht on pigem kakskeelses sõnaraamatus, nagu inglise *airfresh, exhibition, car, town*, saksa *noch nie dagewesenes*, prantsuse *baisse* jpt.

Märksõnastikku on lisatud keelenimetusi, peamiselt selliseid, mis on kasutusel ilma liigisõnata *keel*, nt *oksidentaal*, ning rahvaste ja muistsete hõimude nimetusi, nt *anglosaksid, doorlased, etruskid, kimbrid, sanid, tšuudid*.

Lisatud on uuemaid kasutusele tulnud võõr- ja tsitaatsõnu, nt *acquis, barista, baguette, kannelloon, lounge, tortelliin* jpt.

Piiratud hulgal on sisse võetud uuemaid kõnekeelseid sõnu, nt *hängima, tšillima*, mille lisamisel on lähtutud kasutussagedusest. Valdcondadest on enam esindatud meditsiini- ja kokandussõnad. Regulaarseid tuletisi enamasti ei esitata.

Pärisnimedest on VLi peamiselt sellised, mida kasutatakse ka üldnimena või mugandina, nt *Knesset* (kirjutatakse ka *knesset*) või *Cheddar* (mugandi *tšedar* kõrval).

Ladina ja kreeka sententsidest ja tsitaatmärksõnadest on võrreldes VLi eelmiste väljaannetega mõnevõrra vähendatud kirjanduslikku päritolu sententside hulka ning suurendatud üldväljendite, motode, tehnikaterminite jms osakaalu. Ladinakeelsete tsitaatmärksõnade valikus on eelistatud eestikeelsetes tekstides sagedamini kasutatavaid sõnu ja väljendeid. Ladinakeelset õigusteaduse ja meditsiini sõnavara on esitatud piiratud hulgal, kuna neis valdkondades on ilmunud ladina-eesti erialasõnastikud.

Uute sõnade allikana on kasutatud muu hulgas Eesti Keele Instituudi keelenõuande elektroonilist andmebaasi, mis põhineb igapäevasel telefoni- ja meilinõuandel, seega kajastab ka võõrsõnade kasutust eesti keeles eriti hästi, **Sirje Mäearu** kokandusterminite kogu, **Peeter Pälli** koostatud rahvaste ja keelte nimetuste andmebaasi, EKI uute sõnade andmebaasi ning keelekorraldajate võõrsõnateemalisi kirjutisi.

² Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koostanud ja toimetanud Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoimetaja Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.

Tähenduste seletused ja märgendid

Eelmisest trükist ülevõetud seletusi on võimalust mööda ajakohastatud, tähenduste kontrollimiseks tehti tihedat koostööd vastavate alade asjatundjatega ja kasutati võrgu-uuringuid, sõnastuses on vähendatud hinnangulisust, säilitada püüti üldjoontes varasem stiil. Sõnade puhul, mille tegelik kasutus läheb lahku keelekorralduse soovitustest, on antud enamasti mõlemad, nt sõnal *pasta*, mida ÕS 2006 ei soovitanud kasutada tähenduses 'makarontoode, makaronitoit'³, on VLi üheks seletuseks 'makarontoode; sellest valmistatud roog'.

Üks eesmärke VLi toimetamisel oli kooskõlastamine ÕSi viimase versiooniga, ent kuna VLi toimetamine kestis neli aastat, siis tuli alustada kooskõlastamist ÕS 2006ga ja lõpetada ÕS 2013 poollelioleva käsikirjaga. VL on ÕSiga kooskõlastatud eelkõige ortograafia ja morfoloogia seisukohast. Võrreldes ÕSiga on VL kirjeldavam, st püütakse esitada kõiki olulisemaid levinud tähendusi, mõnikord neidki, mida keelekorraldajad ei soovita kasutada. Kogu märksõnastik on varustatud erialamärgenditega, seni oli neid ebahühtlaselt ja napilt. Erialamärgendite olemasolu aitab peale parema tähendustes orienteerumise ka teha elektroonilisest andmekogust erialade kaupa väljavõtteid, mis on oluline võimalus eelkõige järgmiste trükkide toimetamisel ning muus Eesti Keele Instituudi teadus- ja arendustöös.⁴

Märgendid võivad näidata kas valdkonda, sagedust, stiilitasandit vm. Märgend käib selle märksõna kohta, mille järel ta paikneb, nt *imitaator*, *simulaator* KÕNEK tähendab, et kõnekeelne on ainult *simulaator*.

Märksõnale lisatud erialamärgend ei tähenda tingimata, et vastav sõna oleks kitsa eriala termin, vaid et sõna on selles valdkonnas kasutusel. *Ka* valdkonna märgendi ees tähendab, et märgend ei hõlma kogu kasutusala, vaid üks ja sama tähendus on nii üldkeeles kui ka terminina, nt *kakofoonia ka* MUUS.

Morfoloogia

Üheski varasemas eestikeelses võõrsõnakogus pole morfoloogilist infot, seega on suure hulga võõrsõnade morfoloogia spetsiaalselt välja töötatud just selle trüki jaoks. Kui seni on leidunud teatud hulk võõrsõnade käänamise-pööramise juhiseid üksnes ÕSis ja „Eesti keele seletavas sõnaraamatus“, milles võõrsõnavalik on üsna piiratud, siis VLi uustrükk annab umbes 30 000 võõrsõna morfoloogia. Muuttüübid ja muutevormid põhinevad Eesti Keele Instituudi standardil, mida kasutab ka ÕS 2013.

Etümoloogia

Põhjalikult on täpsustatud ja täiendatud sõna päritolu infot, selleks konsulteeriti näiteks jaapani, türgi, ladina, kreeka, prantsuse, itaalia ja veel mitme keele spetsialistiga. Kogu etümoloogilise info vaatas üle etümoloog **Kaspar Kolk**, parandades, täpsustades, täiendades ja ühtlustades sellekohase info esitust. Kui VLi eelmises trükis oli näiteks märksõna *affliktiivne karistus* etümoloogiaks vaid „hilisld *afflictivus* mahamurdev“, siis selles trükis on sama märksõna etümoloogia järgmine: „keskld *afflictivus* kehaline (karistus) < ld *affligere* lööma, vigastama“. Etümoloogias näidatakse nii märksõna päritolu kui ka lähtevormi tõlget.

³ ÕS 2013 annab *pasta* ühe tähendusena juba ka: ARGI makarontoode v makaronitoit.

⁴ Kokkuleppe kohaselt kirjastus Valgusega sai Eesti Keele Instituut sõnastiku elektroonilise andmebaasi kasutamiseks teadus- ja arendustöös.

Üldjuhul on esitatud keel, milles sõna selles tähenduses ja eesti vastele lähedasel häälikulisel kujul esimesena esines; kaugema päritolu näitamise korral on osa keeli (milles tähenduslikud või häälikulised muutused pole olnud nii suured) laenamiste reas välja jäetud. Euroopa keeltes levinud rahvusvahelistel sõnadel, mis on moodustatud peamiselt vanakreeka ja ladina tüvede põhjal, ei ole märgitud keelt, milles sõna nüüdisaegses tähenduses esimesena esines, vaid on otse viidatud algkeelele, välja arvatud juhul, kui sõna esinemine viitab peamiselt mingile kitsamale kultuuriarealile.

Viitamine

Teos on muudetud kasutajasõbralikumaks ka viitamissüsteemi lihtsustades. Eri viidete arvu on vähendatud eelmises trükis olnud kaheksalt viiele. Märksõnaviideteks jäid nool (→) ja *vt*. Noolviide viitab ebasoovitava sõna või kirjakuju juurest soovitatavale, nt *areteerima* → *arreteerima*. *Vt* viitab üksikmärksõnalt märksõnaartiklile, kus on antud nii siht kui ka lähe sünonüümidenäide koos, nt *ius canonicum vt kanooniline õigus*. Kolmas märksõnaviide on allajoonitud sõna seletuses, mis näitab, et seletuses kasutatud märksõna esineb VLis ka omaette märksõnana, nt *trassoloogia JUR* jälgede uurimisega tegelev kriminalistika haru. Tähendusviited on *nool*, *vastand* ja *vt ka*. *Nool* tähenduses juhib teise märksõna juurde ehk selles tähenduses soovatakse kasutada teist sõna, nt *fritüür*, 1. KOK kuum rasvaine; rohke rasvaines praetud toit; 2. → *fritter*. *Vastand* märgib vastandtähendust või -sõna, nt *minoraat JUR* pärilussüsteem, mille järgi samajärgsetest sugulastest on pärimisesõigus kõige nooremal. *Vastand* *majoraat*. Viide *vt ka* viitab sarnasele tähendusele, mille puhul selle, millele viidatakse, lugemine võib viitealuse mõistmisele midagi juurde anda, nt *de facto JUR* tegelikult, s.o õiguslikust alusest olenemata. *Vt ka de iure*.

Hääldus

Tsitaatsõnadel, mille hääldus erineb kirjapildist, ja ka mõnel muul sõnal, millel on vaja näidata rõhku, on antud hääldus. Hääldusinfo on nurksulgudes. Palatalisatsiooni ei näidata. 8. trükis kirjutatakse erinevalt eelmisest trükist välja kogu märksõna hääldus. Pigem pikana häälduvad häälikud märgitakse häälduses kahe tähega, pikkuskriipse nagu varasemates trükkides ei tarvitata, hääldusväljal märgib vältest sõltumata kõiki rõhulisi silpe keskpunkt (·) vokaali ees, nt *de lege ferenda* [dee leege fer·enda]. Eelmises trükis oli hääldus kujul [lē·fere´-]. Enamasti on antud lähtekeele hääldus, mõnel juhul ka mugandhääldus. Rõhku näidatakse juhul, kui see ei ole esisilbil ja kui rõhk ei lange pika vokaali või diftongiga silbile. (Morfoloogiaosas näidatakse rõhku kahe märgiga: III-vältelist rõhusilpi tähistatakse graavisega (˘), ebareeglipärast rõhku akuudiga (˙) rõhulise silbi esimese vokaali ees.) Silbipiiri märgitakse pöördseediiga, nt *deus* [de_˘us].

Kuigi tsitaatsõnu tuleks reegli järgi hääldada nagu võõrkeeles, kust nad pärinevad, ei saa võõrkeele hääldusreegleid automaatselt eesti keeles rakendada. Arvestada tuleb eesti keele häälduse ja grammatika võimalusi ning traditsiooni.

„Võõrsõnade leksikoni” hääldusjuhend peab sobima paljude keelte häälduse märkimiseks, seega saab märgitud hääldus olla üksnes ligilähedane, nt *acquis communautaire* [akii komünoteer]. Häälduse märkimisel ei kasutata rahvusvahelist foneetilist tähestikku (*International Phonetic Alphabet* ehk IPA) ega muud väga täpset süsteemi. Täpse häälduse

leiab vastava keele sõnastikust. Häälikute edasiandmisel piirduakse eesti kirjaviisi tähtedega, kasutades lisaks mõningaid erisümboleid, mis on esitatud VLi kasutusjuhendis.⁵

Kui sõnal on eesti keeles välja kujunenud lähtekeelsest mingil määral erinev mugandhääldus, on esitatud nii originaalkeele hääldus kui ka eesti mugandhääldus, nt ingliskeelne *catering* [keitərɪŋ] ja [keiterɪŋ]. Mõnel sõnal on antud mitme keele hääldus, nt sõna *saint* [pr sä(n), ingl seint].

Kaheksandale trükile on lisatud uus eessõna ja põhjalik kasutusjuhend, millega soovitan kindlasti kasutamise lihtsustamiseks tutvuda. Sõnaraamat on toimetatud Eesti Keele Instituudi sõnaraamatusüsteemis EELex. Leksikoni aluseks oleva võõrsõnade andmebaasi ajakohastamist toetas Haridus- ja Teadusministeerium programmist „Eesti keel ja kultuurimälu“.

⁵ Võõrsõnade leksikon. Vääri, Eduard; Kleis, Richard; Silvet, Johannes; Paet, Tiina; Rehema, Tuuli. Peatoimetaja Tiina Paet. Tallinn: Valgus, 2012, lk 11– 17.